

Název a kód předmětu:

FSS:SPRb1159 Arteterapie a SPR se zdravotně postiženým

Vyučující a cvičící: **Mgr. Pavel Sochor, Ph.D.**

Obory: **nespecifikované**

Stupeň studia: Bc.

Typ studia: **dle Is**

Typ předmětu: **dle Is**

Počet kreditů: dle Is

Rozsah výuky: dle Is

Ukončení předmětu: **Zápočet**

Cíl předmětu:

(1) Cílem předmětu je představit studentům sociálně konstrukci arteterapie a zdravotního postižení s přesahem do oblasti sociální práce. Za tímto účelem budou studenti seznámeni s hodnotovými kritérii normality, abnormality, identity a diverzity a metod arteterapeutických přístupů.

(2) Dále budou seznámeni s funkcí kreativní tvorby jako jednoho z nástrojů zvyšování kapacit a aktivní participace člověka se zdravotním postižením v kontextu sociální práce.

(3) Součástí předmětu budou tvořit příklady praktických aplikací forem arteterapie, které jsou aplikovatelné v různých prostředích sociální práce. Studenti se tak budou moci seznámit s různými technikami arteterapie formou seminárních cvičení. Arte-techniky budou interpretovány jako nástroj sociální práce. Témata předmětu je možno bezprostředně využít pro tvorbu **závěrečné práce (esej-úvaha) na téma Arteterapie a sociální práce.**

Předpoklady pro zápis studijního předmětu tvoří: příslušnost studenta k oboru. Znalosti a dovednosti nejsou ověřovány.

Program studijního předmětu (témata, koncepty, literatura, zadání úkolů):

Program předmětu sestává ze dvou tematických bloků. Tyto bloky však na sebe logicky navazují a je nutné je studovat průběžně v následujícím pořadí. Kurz tak ve svém celku umožňuje systematické poznání.

Blok A se zabývá definicemi základních teoretických východisek paradigmatu postižení, směrů arteterapie.

První část předmětu je zacílena zejména na to, aby studenti pochopili rozdíl mezi jednotlivými pojetími postižení od medicínského k modelu sociálně patologickému a antropologickému. Tyto modely budou interpretovány na pozadí zobrazování postižení v umění a dalších mezioborových východisek, především v kontextu klasifikace ICF (2001). V druhé části jsou interpretovány vybrané kulturní formy poznávání, které nejsou jen individuální činností jedince, ale vždy vyžadují součinnost mnoha lidí. Skrze kulturu jsou tak lidé schopni vyrovnávat se s tlaky přírody nikoli pouze fyziologickým přizpůsobováním, nýbrž i modifikací svého prostředí. Do této oblasti patří významně arteterapie a umění osob se zdravotním postižením. V současnosti jsou v kontextu socializace a kulturní inkluze osob s postižením nově

skloňovány kulturně-umělecké směry art brut, outsider art a disability art, které rezonují v aktuálních inkluzivních celospolečenských změnách.

Semináře: Cílem je seznámení studentů s kritickým rámcem relevantních teoretických východisek vztahujících se k různým přístupům sociální práce a k dalším mezioborovým konotacím arteterapie. Na základě domácího prostudování doporučené literatury a studijních textů budou studenti společně definovat klíčové pojmy a koncepty. V rámci předem stanovených témat k diskusi tak dojde k vyjasnění jejich interpretací.

Výše uvedené pojmy budeme v tomto studijním předmětu chápat následovně:

Arteterapie: Arteterapie je široká oblast poznání, která využívá výtvarného projevu jako hlavního prostředku poznání a ovlivnění lidské psychiky a mezilidských vztahů. Jde o proces - tvořivou činnost s výtvarným (projektivním) materiálem. Je možné také rozlišovat arteterapii – léčbu nebo vzdělávání a výchova prostřednictvím výtvarných prvků. Arteterapie bývá také vnímána jako součást tzv. kreativních terapií spolu s muzikoterapií a taneční terapií.

Medicínský model: Tento model vychází z biologicko-organických nebo funkčních příčin, což směřuje k medicínsky orientované péči. Cílem tohoto modelu je překonání a léčba postižení. Opatření, podpora a terapie se realizují v specializovaných zařízeních.

Antropologický model: U tohoto konceptu se nejedná v první řadě o zlepšení prostředí, nabídek a vybavení, ale o lepší interpersonální interakci. Nejde také jen o to, že osoby s postižením by se měly naučit zacházet a žít se svým postižením, nýbrž o respektování jejich identity a jedinečnosti včetně jejich postižení. Důležité je realistické ohodnocení situace postižených.

Sociálně-patologický model: Podle odlišného sociálně-patologického modelu nejsou příčiny integračních obtíží biologické, nýbrž sociální povahy. V centru stojí otázka socializace a diskriminace podmíněná sociálním prostředím.

Zdravotní postižení: O zdravotním postižení budeme přemýšlet tentokrát nikoliv z pohledu tradičních klinických, pedagogických či terapeutických přístupů, nýbrž bude nás zajímat, jak je zdravotní postižení prezentováno a chápáno ve společenském, kulturním a politickém kontextu. Jedinec se zdravotním postižením potřebuje odpovídající podporu k funkčnímu zvládnání každodenních aktivit.

Hodnoty: Definujeme je jako produkt lidské společnosti, vznikají v sociálních skupinách a přenáší se na členy těchto skupin. V počátcích si člověk nevybírám, jaké hodnoty má mít okolní svět. Je do světa hodnot vsazen. Hodnoty jsou základními kritérii lidského jednání vytvářenými společensko-historickým vývojem. Hodnoty jsou eticky nejvyššími principy chování jedince a nelze je ztotožňovat s potřebami.

Normy: K problematice norem lze konstatovat, že každý sociální útvar má své normy, jež tvoří kategoriální systém, který vychází z premisy, že norma je konkrétním reálně ohraničeným postulátem. Splňuje podmínku adresnosti a sankcionalizace.

ICF: V současnosti dochází v odborné praxi k propojení medicínsky pojímaného modelu postižení se sociálním modelem a k vytvoření celostního pohledu na danou problematiku, který se odráží v Mezinárodní klasifikaci funkčních schopností, disability a zdraví – „International Classification of Functioning, Disability and Health“ (ICF). ICF z roku 2001 zahrnuje

hodnocení, které vypracovala Světová zdravotnická organizace. Cílem ICF je vytvořit jednotný a standardizovaný popisný nástroj pro hodnocení komplexního stavu člověka. Klasifikace byla vyvinuta pro zlepšení komunikace mezi medicínskými obory, systémem sociálního zabezpečení, výzkumnými oblastmi sociální politiky a další širokou odbornou veřejností.

Normalita: V kontextu obsahu předmětu se zaměříme pouze na konvenční (normativní) pojetí normality, jež lze definovat jako uměle určenou normu za pomoci vědomé (záměrné) domluvy nebo obecně přijímané tradice.

V rámci semináře dojde i k vyjasnění interpretace vybraných kulturních konceptů a jejich možných dopadů na socializaci člověka s postižením. Předpokládá se představení modelových příkladů z praxe (případové studie). Společným rámcem níže uvedených pojmů a aktuálních témat sociální práce je aktivní a kritická participace člověka s postižením ve společnosti.

Výše uvedené pojmy budeme v tomto studijním předmětu chápat následovně:

Disability art: Etablování pojmu disability art je spojené se změnami vnímání postižení ve společnosti, s vlastní aktivizací handicapovaných v sociokulturním prostředí, ale také s obecnou diskusí o normalitě a jinakosti a o nebezpečí sociálního vyloučení těch, kteří jsou „jiní“.

Outsider art: Outsiderem označujeme v běžné řeči člověka postaveného mimo společnost. I ten však může být v kulturním prostředí vnímán jako tvůrce uměleckých artefaktů a jako takový zapojen do evropské umělecké asociace.

Art brut: Představuje bezesporu fenomén objevující se v současném českém kulturním prostředí. Zároveň je často zpochybňován jako uměle vytvořená kategorie, neboť jsou jím zastřešována různá obtížně zařaditelná výtvarná díla osob s postižením (především mentálním a psychickým).

Disability studies: Předmětem zájmu je pro nás významné zkoumání zdravotního postižení primárně ve smyslu společenského, kulturního a okrajově politického fenoménu. Disabilita je interpretována jako zastřešující výraz pro překážky (spojené se zdravotním postižením). V tomto smyslu je chápána jako důsledek společenských podmínek.

Kulturní aspekty zdravotního postižení: Ty jsou vnímány jako sociální a kulturní konstrukce, identita, stigma a předsudky prezentující zdravotní postižení ve filmu a výtvarném umění. Lidé s postižením jsou pasivně v hledáčku umělecké tvorby nebo ji sami vytvářejí spolu s novými hodnotami a idejemi ve společnosti.

Blok B se zabývá tématem člověka s postižením a procesem arteterapie jako praktickým nástrojem a prostředím pro zvyšování jeho kapacit skrze intervence

Studenti se seznámí s teoretickým konceptem oboru arteterapie (směru Art for Therapy), který je mezinárodním termínem zastřešujícím aplikované umělecké postupy i v oblasti sociální práce. Tento proud nepatří do oblasti aplikace arteterapie v oboru psychoterapie. Pro potřeby kurzu je definován tím, že se nezřiká estetické funkce, ale neklade již důraz na koncept umělecké tvorby a její prezentace v kulturních institucích vyžadujících kritické hodnocení. Cílem je především budování identity a rozvíjení kapacity každého člověka. Nabízí účinný i alternativní nástroj komunikace a související sociální interakce v přirozeném prostředí sociální

práce. Sociální pracovník může těchto postupů v kontextu sociální práce využívat jednotlivě či v kombinaci, nebo je variovat i s dalšími postupy sociální práce.

Výše uvedené pojmy budeme v tomto studijním předmětu chápat následovně:

Sociální exkluze: Sociální exkluzí může být tradičně souhrnně označována celá řada konkrétních mechanismů (a důsledků jejich působení), s nimiž se v jejich různorodých formách setkáváme snad ve všech (časově či prostorově určených) společnostech. Odsouvání určitých osob na okraj společnosti (marginalizace) či mimo ni (exkluze) představovalo od nepaměti mechanismus sociální kontroly.

Arteterapie aplikovaná v sociální práci: Chápeme ji jako spontánní, expresivní a tvořivou činnost, která významně přispívá ke spojení vnějšího a vnitřního světa člověka, a tím může pomoci odpovědět na jeho základní potřeby a problémy.

Semináře: Studenti budou mít v tomto bloku možnost poznat vybrané úspěšné strategie arteterapie vztahující se k problematice sociální práce. Cílem je, aby byli studenti schopni nalézt vhodnou intervenci pro osoby se zdravotním postižením, a to jak v rodinném, tak institucionalizovaném prostředí, za účelem zvyšování jejich vlastní kapacity. Studenti si tak výše zmíněné náhledy ověří praktickou interaktivní formou. Získají tak nové zkušenosti a mohou aplikovat získané teoretické znalosti.

Harmonogram výuky:

1. téma:

Úvod do kursu

Cíle a metody práce, organizace výuky, zadání seminární práce (2 strany A4).

BLOK A)

2. téma:

Postižení v kontextu mezioborových teoretických východisek;

Studenti na semináři zhodnotí poznatky z domácí přípravy a budou schopni na dané téma vést diskusi. Seminář bude veden interaktivní formou. Proběhne i vyjasnění interpretace klíčových pojmů (postižení, disabilita, arteterapie a její směry atd.). K postižení se tak vztahují opatření a péče ze strany státních politik. Bude pracováno s Mezinárodní klasifikací funkčních schopností, disability a zdraví (ICF). Studentům bude dále vydefinován rozdíl přístupů k paradigmatickému pojetí postižení (od medicínského modelu k sociokulturnímu pojetí postižení).

Povinná literatura:

SOCHOR, P. Člověk s postižením a výtvarná tvorba. Od zobrazování k autorství. Brno: MU, 2015. ISBN 978-80-210-7925-0, ISBN 978-80-210-7981-6 (online: pdf – MUNISPACE)

Doporučená literatura:

PANČOCHA, K. Postižení jako axiologická kategorie sociální participace. Brno: MU, 2013. ISBN 978-80-210-6344-0.

KRHUTOVÁ, L. Úvod do disability studies. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2011. CDR-1287.834.

KRHUTOVÁ, L. Diskriminace z důvodu zdravotního postižení v kontextu vzdělávání v sociální práci. Disertační práce, Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě , 2008.

3. téma:

Zobrazování postižení a jeho interpretace – nástroj pro sociální práci;

Studenti na semináři zhodnotí poznatky z domácí přípravy a budou schopni na dané téma vést diskusi. Seminář bude veden interaktivní formou. Téma semináře bude studentům prezentováno ve spektru evropských kulturních tradic a modelů sociální péče. Studenti budou společně s lektorem interpretovat na semináři historii zdravotního postižení a dopad na jeho zobrazování. Interpretace budou směřovat k zobrazování paradigmat postižení v kontextu dějin umění a jeho narativně-dokumentaristické funkci.

Diskutovanými tématy budou:

- fenomén subkultury vytvořené lidmi s postižením (art brut a outsider art jako jeden s nástrojů sociální práce).

Povinná literatura:

SOCHOR, P. Člověk s postižením a výtvarná tvorba. Od zobrazování k autorství. Brno: MU, 2015. ISBN 978-80-210-7925-0, ISBN 978-80-210-7981-6 (online: pdf – MUNISPACE)

4. téma:

Jinakost tvůrce a principy směrů v arteterapii;

Studenti na semináři zhodnotí poznatky z domácí přípravy a na dané téma budou schopni vést diskusi. Seminář bude veden formou interaktivní výuky. Studentům bude interpretována současná umělecká tvorba osob s postižením. Tvorba obsahuje pestrou škálu děl dokumentující arteterapeutický proces.

Diskutovanými tématy budou:

- svobodný prostor pro sebeurčení a možný protest proti hodnotícím kritériím normality;
- prostor budování životní identity osob s postižením v arteterapeutickém procesu;

Povinná literatura:

SOCHOR, P. Člověk s postižením a výtvarná tvorba. Od zobrazování k autorství. Brno: MU, 2015. ISBN 978-80-210-7925-0, ISBN 978-80-210-7981-6 (online: pdf – MUNISPACE)

Doporučená literatura:

NÁDVORNÍKOVÁ, A. Art Brut v českých zemích. Olomouc: Arbor Vitae, 2008. ISBN 978-80-86300-95-5.

VALENTA, M. Outsider Art a umělci s mentálním postižením. In Speciální pedagogika. roč. 15, 2005, č. 4, s. 285 - 293. ISSN 1211-2720.

MURPHY, F. R. Umlčené tělo. Praha : Slon, 2011. ISBN 80-85850-98-2

Gugging [online].[cit. 5.2.2014]. Dostupné na WWW:
<http://www.gugging.org/index.php/en/news>>

5. téma:

Metody a techniky arteterpie

Základní uvedení do problematiky.

Povinná literatura:

SOCHOR, P. Člověk s postižením a výtvarná tvorba. Od zobrazování k autorství. Brno: MU, 2015. ISBN 978-80-210-7925-0, ISBN 978-80-210-7981-6 (online: pdf – MUNISPACE)

MULLER, O. (ed) Terapie ve speciální pedagogice: 2., přepracované vydání. Praha: Grada, 2014.

6. téma:

Kulatý stůl s křeslem pro hosty – Jinakost jako bariéra

Studenti se mají možnost díky pozvaným hostům (rodiče dětí s postižením a dospělí s postižením) seznámit se s jejich životním příběhem. Významným rysem těchto příběhů se stala vlastní seberealizace prostřednictvím umělecké tvorby. Následuje volná diskuse s pozvanými hosty na témata: „Jinakost jako bariéra“ a „Jak vytvořit pozitivní mediální obraz člověka s postižením – možné strategie“. Diskusi moderuje lektor. Cílem semináře je seznámení studentů s postoji pozvaných hostů a jejich viděním světa. Seminář se uskuteční v prostorách FSS MU.

7. téma:

Arteterapie jako jeden z nástrojů sociální práce

Cílem workshopu je pochopit význam úspěchu osobní seberealizace osob s postižením prostřednictvím jejich kreativní práce. Ta může být jedním z nástrojů integrace a socializace do společnosti. Budou tak mít možnost získat vlastní zkušenosti při týmové práci s lidmi s postižením.

Význam tohoto semináře spočívá v aplikaci doposud získaných poznatků v praxi a v přímé interakci s lidmi s postižením, kteří se v danou chvíli stanou sami největšími experty na svoji práci. Studenti na semináři zhodnotí poznatky z domácí přípravy a budou schopni na dané téma vést diskusi. Seminář bude veden formou interaktivní výuky. Na semináři proběhne komparace a zpřesňující interpretace směrů a trendů v současné arteterapii. Studenti se hlouběji seznámí s východisky arteterapie a její aplikace pro osoby s postižením jako aktivizujícím prostředím sociální práce. Arteterapie se zde nabízí jako jeden z nástrojů ke zlepšení životních podmínek lidí s postižením a ke změně postojů společnosti k nim jakožto potřebným tvůrcům hodnot. Dále může sloužit jako jeden zdroj k analýze složitých situací a k usnadnění individuálních a organizačních změn. Sociální pracovník může arteterapii využít pro podporu schopností klientů s postižením při řešení problému adaptovat se na nároky a vyvíjet se. Sociální pracovník může těchto postupů v kontextu sociální práce využívat jednotlivě či v kombinaci s dalšími postupy sociální práce. Používání vhodných technik arteterapie může pracovníkovi pomoci navázat vztah s klientem sociální práce rozvíjet jeho kapacity. Klient si v bezpečném prostoru výtvarných technik může vyzkoušet řešit problém, realizovat možná řešení i dopady. Předpokládá se, že pokud klient dosáhne změny ve výtvarném projevu či vyjádření, odrazí se tato změna i v její psychické stránce.

Společné cíle arteterapie a sociální práce:

- podpora a rozvoj osobnosti;
- integrace a socializace do společnosti;
- prevence a řešení krizových situací;
- rozvoj sebevyjádření vztahů, prožitků a komunikace

BLOK B)

Workshopy (praktická sebezkušenostní cvičení) metod a technik arteterapie v sociální práci (plánované min. 4 setkání v druhé polovině semestru)

Studenti na semináři zhodnotí poznatky z domácí přípravy a budou schopni na dané téma vést diskusi a realizovat praktické úkoly. Seminář bude veden formou interaktivní výuky.

Společné cíle arteterapie a sociální práce:

- rozvoj sebevyjádření vztahů, prožitků a komunikace.

Zaměříme se na konkrétní cíle a jejich naplnění sociální práce, které mají klientovi pomoci vrátit schopnost sociálně participovat a zvládat interakce s prostředím.

Využití prostor pobočky Za sklem z.s, Moravské náměstí a ateliéru ATRIUM a Open Art Studio na PdF MU

Povinná literatura:

SOCHOR, P. Člověk s postižením a výtvarná tvorba. Od zobrazování k autorství. Brno: MU, 2015. ISBN 978-80-210-7925-0, ISBN 978-80-210-7981-6 (online: pdf – MUNISPACE)

Doporučená literatura:

ŠICKOVÁ-FABRICI, J. Základy arteterapie. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-010-0. Valenta

SLAVÍK, J. Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha : UK, 2000, ISBN 80-7290-004-8.

JEBAVÁ, J. Úvod do arteterapie I. Praha : Bílý slon.

BLOK (A) a BLOK (B) budou na sebe navazovat.

Praktická cvičení arteterapeutických technik se budou dle organizačních možností realizovat i v ateliéru Open Art Studio na PdF, Poříčí 31A, Brno a dalších institucích (Za sklem z.p., pobočka Brno)

www.openartstudio.cz

12. téma:

Závěrečný seminář (zápočtový týden) - Budou probíhat závěrečná semestrální ústní reflexe všech studentů na podkladě úvahy sepsané každým studentem (rozsah 2 normostrany strany A4).

Studenti je doporučeno si na semináře nastudovat předepsanou literaturu a studijní texty v potřebném rozsahu, který sdělí vyučující. Takto získané teoretické znalosti budou společně prohlubovány na seminářích a budou procvičovány v jejich praktických částech. Účast na semináři je povinná v 80%. Práce v semináři probíhá střídavě individuálně i ve vícečlenných pracovních týmech. Tvorba pracovních týmů je organizována lektorem na semináři, konkrétní volba členů týmu však zůstává na studentech. Podmínkou úspěšného splnění semináře je dále zpracování dílčích úkolů. Individuální domácí přípravu, pokud bude stanoveno, odevzdají studenti vždy den před konáním semináře do 12 hodin dopoledne do „odevzdávnice“ v IS MU do své týmové složky. Termíny a zadání k seminářům jsou uvedeny v sylabu níže.

Obecně bude průběh každého semináře členěn do následujících kroků:

1. Definování vybraného problému v kontextu teoretických východisek.
2. Vypracování zadaných úkolů a hledání řešení.
3. Společná diskuze ke zpracovaným úkolům ve skupině a jejich možná interpretace, prezentace vlastních řešení studentů.
4. Závěrečné shrnutí semináře lektorem.

V jednotlivých seminářích se bude měnit pořadí činností a délka času věnovaná uvedeným krokům.

Způsob zakončení předmětu:

Předmět je zakončen zápočtem.

Hodnocení v předmětu:

Zápočet:

- **účast na semináři v 80%**
- **plnění dílčích úkolů a cvičení během semestru a závěrečná úvaha a její skupinová prezentace v zápočtovém týdnu.**

BABYRÁDOVÁ, H. Umění bez záměru dělat umění. In BABYRÁDOVÁ, H., KŘEPELA, P. (eds.). *Spontánní umění*. Brno : MU, 2010. ISBN 978-80-210-5400-4.

BARNES, C, MERCER, G. *Exploring Disability: A Sociological Introduction*. Cambridge: Polity Press, 2010. ISBN 978-0-7456-3486-9.

GOMBRICH, E. *Příběh umění*. Praha: Argo, 1997. ISBN 80-86022-17-X.

HARRINGTON, A. *Moderní sociální teorie*. Praha : Portál, 2006. ISBN 80-7184-310-52.

KŘEPELA, P. O pojmu, který hodně natropil. In BABYRÁDOVÁ, H., KŘEPELA, P. (eds.). *Spontánní umění*. Brno : MU, 2010. ISBN 978-80-210-5400-4.

KRHUTOVÁ, L. *Diskriminace z důvodu zdravotního postižení v kontextu vzdělávání v sociální práci*. Disertační práce, Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě , 2008.

KRHUTOVÁ, L. *Úvod do disability studies*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2011. CDR-1287.834.

MIKŠ, F. *Tajemství obrazu a jazyk umění; pozvání k dějinám a teorii umění*. Brno : Barrister & Principal, 2008. ISBN 978-80-7364-045-3.

OSBORNE, R., STURGIS, D. *Teorie umění*. Praha : Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-370-3.

PIJOÁN, J. *Dějiny umění*. Praha : Euromedia Group - Knižní klub, 2000. ISBN 80-242 0217-4.

READ, H. *Výchova uměním*. Praha : Odeon, 1967. ISBN 01-521-67.

SLAVÍK, J. *Od výrazu k dialogu ve výchově: Artefiletika*. Praha : Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-437-3.

SOCHOR, P. Art as support for persons with disabilities. In PROCHÁZKOVÁ, L., PANČOCHA, K. et al. *Towards Inclusive Society through Education and Support. Durch Bildung und Förderung zu einer inklusiven Gesellschaft*. Brno: MU, 2012. ISBN 978-80-210-6107-1.

SOCHOR, P. Umění a inkluze. In PANČOCHA, K., VÍTKOVÁ, M. et al. *Analýza sociálních determinantů inkluzivního vzdělávání*. Brno : MU, 2013. ISBN 978-80-210-6457-7.

VANČÁT, J. Komunikační strategie výtvarného umění z pohledu výtvarné výchovy. In HORÁČEK, R. (ed.). *Veřejnost a kouzlo vizuality*. Brno : MU, 2008. ISBN 978-80-210-4722-8.

Výtvarné umění jinak (1. část): Co je to art brut? Pavel Sochor | Kultura a umění | 27/2015

Výtvarné umění jinak (3. část): Co je to disability art? Pavel Sochor | Kultura a umění | 29/2015

Výtvarné umění jinak (2. část): Co je to outsider art? Pavel Sochor | Kultura a umění | 28/2015

ZELEIOVÁ, J. *Muzikoterapie; Východiska, koncepty, principy a praxe*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-7367-237-6.

Internetové zdroje:

Raw Vision Magazine[online].[cit. 9.11.2013]. Dostupné na WWW:

<<http://www.rawvision.com/what-outsider-art>>

KVV PdF MU[online].[cit. 19.12.2013]. Dostupné na WWW:

<<http://www.ped.muni.cz/kvv/svv/>>

Svět podle Lucie [online].[cit. 1.2.2014]. Dostupné na WWW:

<<http://svetlucie.wordpress.com>>

INSEA Constitution and Rules, 2009 [online].[cit.2.1.2014]. Dostupné na WWW:

<http://www.insea.org/docs/2009/InSEA%20Constitution%20and%20Rules%202009.pdf> >